

El cel en la pedra: L'ecosofia en el darrer Panikkar

Jordi Pigem

Filòsof de la ciència i escriptor

FA GAIREBÉ VINT-I-CINC ANYS, Raimon Panikkar va publicar l'article *Ecosofia* en un volum de «Qüestions de Vida Cristiana» que portava per títol, precisament, «De l'ecologia a l'ecosofia».¹ Ara bé, tant en aquell article com en les seves publicacions posteriors, Panikkar mai no va acabar d'aprofundir en les implicacions de la seva concepció de l'ecosofia (malgrat el fet que *Ecosofia* dóna títol a un llibre seu en italià, després traduït al castellà). El mot *ecosofia* va ser encunyat a principis del anys 70 del segle xx, simultàniament per Panikkar (que aleshores era professor a la Universitat de Califòrnia) i pel filòsof noruec Arne Naess (que aquell moment trobava a Rumania). Naess (1912-2009) i Panikkar (1918-2010) mai no es van trobar, tot i que hi ha diverses coincidències en el seu pensament i en la seva actitud vital: tots dos apiraven a entendre la realitat no en termes de substàncies sinó de relacions, tots dos tenien un peu a Orient (Naess, que als anys 30 havia estat el membre més jove de l'ultraracionalista Cercle de Viena, va estudiar en profunditat la filosofia de Gandhi i gaudia explorant les subtileses de la llengua sànscrita) i tots dos preferien pensar i escriure en indrets remots de muntanya amb àmplies panoràmiques: Panikkar a Tavertet, Naess a Tvergastein, una gran cabana de fusta

1. Raimon PANIKKAR, *Ecosofia*, «Qüestions de Vida Cristiana», núm. 158: *De l'ecologia l'ecosofia* (1991), ps. 66-79.

atapeïda de llibres erudits, a 1.500 m sobre el nivell del mar en els Alps noruecs (la neu hi era present quan vaig visitar-hi Naess un juliol). El 1931, amb dinou anys, Naess va fer la travessa transpirinenca, de la costa catalana a la costa basca, i afirmava que que havia après molt del majestuós silenci de les muntanyes i serralades —entre les quals, Montserrat.

En l'article «Ecosofia», Panikkar presentava aquest concepte com «un tribut a la consciència ecològica que s'està estenent actualment per tota la terra»² i alhora com una invitació que l'ecologia s'obri a la espiritualitat i a la saviesa, i deixi enrere la visió tecnocràtica del món:

L'ecosofia defensa un canvi radical en la nostra percepció tant de la Terra com de l'Home [...]. L'*oikos* no és el nostre hàbitat privat; és la llar de tots els éssers [...].

La paraula *ecosofia*, per començar, no és un genitiu objectiu: la nostra *sophia*, coneixement o més aviat saviesa sobre la terra o l'hàbitat. No és una doctrina sobre el món (i els seus recursos!). És un genitiu subjectiu; per exemple, la saviesa *de* la Terra mateixa, *del* nostre hàbitat, *de* la nostra residència que se'ns revela quan estem oberts per comprendre-la, és a dir, per sotmetre'ns a l'encanteri del que ens està revelant. És la saviesa de la Terra [...]³

Molt més recentment, l'any 2005, en una entrevista sobre ecologia i espiritualitat que em va concedir a Tàvertet, Panikkar afirmava que l'ecosofia «és alhora el nostre coneixement sobre la Terra i la saviesa de la Terra mateixa, que hem d'intentar escoltar i compartir»⁴ i afegia:

L'ecosofia [...] tracta la Terra mateixa com a ésser vivent. La Terra no és matèria inert o un simple planeta que dona voltes entorn del sol. [...] Trobo encoratjador veure que molta gent a Occident comença a

2. Raimon PANIKKAR, *Ecosofia*, ps. 66.

3. Raimon PANIKKAR, *Ecosofia*, ps. 67-68.

4. Jordi PIGEM, *La Terra és viva, la matèria és viva [Entrevista a Raimon Panikkar]*, «El Temps Ambiental», núm. 100, 5 d'abril del 2005, p. 15.

L'ecosofia tracta la Terra mateixa com a ésser vivent... La vida i l'ànima no són accidents que apareixen en el món material, no són epifenòmens en un petit racó de l'univers, sinó atributs essencials de la realitat.

recuperar la creença mil·lenària dels pobles de la Terra que pejorativament anomenem animisme. Tot té vida, i la Terra mateixa té ànima, vida pròpia. Parlo d'animisme en el sentit tradicional d'un principi diví que anima la realitat i que és immanent a la natura. La vida i l'ànima no són accidents que apareixen en el món material, no són epifenòmens en un petit racó de l'univers, sinó atributs essencials de la realitat. Tot està lligat: la Terra és viva, la matèria és viva. Tenen, però, vida mineral, no autoconsciència o sensibilitat. És interessant saber que l'Església no va mai oposar-se a la creença en l'*ànima mundi* (el que va condemnar és que aquesta ànima fos l'Esperit Sant, que seria panteisme).⁵

Aquesta idea és explorada en més profunditat en la darrera obra que Panikkar va publicar en vida, després d'haver-hi treballat durant vint anys, i que sempre va considerar que seria la seva obra cabdal: *El ritme de l'Ésser*. Allà llegim:

M'agradaria reintroduir la paraula *Vida* en el nivell de l'Ésser, com una experiència humana del Tot, perquè la noció moderna de naturalesa s'ha reduït a una essència morta de les coses. [...] La vida no és un accident que s'adhereix a la matèria. [...] Si imposem aquesta separació entre animat i inanimat, hem divorciat la Vida de l'Ésser, fins i tot en nosaltres mateixos. [...] Ens hem apartat dràsticament de la intuïció tradicional de l'*ànima mundi*, que no és simplement el total d'una multitud d'individus. En una paraula, hem «mort» la Vida mateixa i l'hem reduït a certes propietats d'alguns éssers que ens permeten dir-los «vivents». [...] La terra és un ésser viu; l'univers és un ésser viu; tot

5. Jordi PIGEM, *La Terra és viva, la matèria és viva [Entrevista a Raimon Panikkar]*, ps. 15-17.

el cosmos és viu; té un dinamisme interior, un *nixus* [...]. En una paraula, la realitat és viva. La Vida és coextensa amb l'Ésser, amb la realitat. La vida no és una mera qualitat d'alguns éssers; és un altre nom per a l'Ésser, per a la totalitat de la realitat.⁶

En les pàgines següents exploro aquesta obra cabdal i encara poc coneguda, *El ritme de l'Ésser*, per veure com s'hi articula el concepte d'ecosofia i una de les seves implicacions més radicals: la noció que Vida i Ésser són coextensius.

El Ritme de l'Ésser

El ritme de l'Ésser té el seu origen en les deu conferències que Panikkar va impartir a la Universitat d'Edimburg, del 25 d'abril al 12 de maig de 1989, en el marc de les Gifford Lectures, que sovint han estat considerades com una mena de Premi Nobel del pensament. Panikkar, que feia poc que s'havia establert a Tavertet, sabia que era el primer mediterrani que rebia l'honor d'impartir aquesta prestigiosa sèrie de conferències. El text, per tant, va ser pensat i escrit en anglès, però és a Tavertet on va ser principalment concebut i treballat, fins que vint anys després, la primavera del 2010, va aparèixer a Nova York amb el títol de *The Rhythm of Being*. L'arrelament del text a Tavertet i a Catalunya es fa constar simbòlicament en l'Epíleg, signat en l'edició original anglesa a «Tavertet, Catalunya // 4th September 2009».⁷ Raimon Panikkar va morir l'agost d'aquell mateix any, amb la singular satisfacció (com Copèrnic amb *De revolutionibus*) d'haver vist completada la seva obra magna. Dos anys després en va aparèixer la versió catalana, com a tom I del volum X de l'Opera Omnia Raimon Panikkar que des del 2009 publica l'editorial Fragmenta.

6. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 420-425.

7. *The Rhythm of Being*, Orbis, Maryknoll (Nova York), 2010, ps. 405.

Una de les motivacions del concepte d'ecosofia és la necessitat de superar el divorci entre el cel i la terra, entre la realitat última i la vida concreta, entre l'espiritualitat transcendent i l'ecologia somàtica i planetària. Ja en el Prefaci d'aquest testament filosòfic de més de sis-centes pàgines, Panikkar fa referència a «l'*humus* ('terra') que l'*homo* ('home') és»,⁸ i en la Introducció declara que la Trinitat «té una relació immediata amb el destret polític, econòmic i ecològic de la terra».⁹ Més endavant llegim que «l'Home és el vincle entre el Cel i la Terra».¹⁰ Segons Panikkar:

La intuïció fonamental de la creença en l'*anima mundi* no és ni el descobriment científic que la terra presenta regularitats d'autoorganització, com fan les plantes i els animals, ni una formulació teològica de panteïsmes. Tampoc no es pot reduir a la idea del món sublunar com a cosa vivent. La idea tradicional veu l'univers sencer, i no la terra sola, com un organisme viu que constitueix un Tot del qual la vida humana és la metàfora bàsica.

La majoria de les cultures tradicionals han considerat l'univers en general i la terra en particular com un temple del Diví. Un cop el sagrat —el diví o Déu— ha esdevingut una hipòtesi supèrflua per al funcionament de la vida cívica, el sagrat pateix una atrofia social, i el fet de parlar de Déu es redueix a una especialitat més o menys excèntrica per a algunes persones que estan apartades de la vida «real».¹¹

A *El ritme de l'Ésser* trobem el mot *ecosofia* explícitament esmentat en només dos passatges. El primer, molt breu, és la seva definició de *religió*:

8. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 29.

9. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 43.

10. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 280.

11. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 419 i 367.

Només si es veu que la Divinitat, el Món natural i l'Home estan intrínsecament units en una realitat trinitària, la nostra actitud envers la terra deixarà de ser dominant i adquirirà un caràcter d'autèntica companyonia.

Entenc la religió (*religare*) com allò que *relliga* l'Home amb ell mateix (cos, ànima i esperit), amb la societat (el factor metapolític), la terra (ecosofia) i el Diví (culte) de la manera adualista i interindependent que he explicat.¹²

El segon passatge, mot més llarg, és una reflexió que comença remarquant la necessitat d'anar més enllà de l'ecologia:

voferirà cap resistència efectiva a l'envestida de la tecnocràcia actual. No farà res més que ajornar part del dany, racionalitzar part de l'explotació, encoratjar potser una mica més de reciclatge, i prolongar l'agonia. Si la consciència ecològica no posa arrels més profundes en quelcom com l'espiritualitat cosmoteàndrica, resultarà ser només un canvi cosmètic i no impedirà que les persones sense escrúpols ignorin totes les advertències ecològiques sempre que puguin obtenir un profit a curt termini. [...]

Només si es veu que la Divinitat, el Món natural i l'Home estan intrínsecament units en una realitat trinitària, la nostra actitud envers la terra deixarà de ser dominant i adquirirà un caràcter d'autèntica companyonia, una companyonia amb quelcom que nosaltres mateixos *som*. [...]

Com he dit abans, no solament tenim un cos; també *som* cos. No tan sols vivim «a» la terra o n'obtenim el nostre aliment, sinó que *som* la terra; i *som* més que la terra igual que *som* més que el nostre cos. Tenim un destí comú, encara que no idèntic. [...] La terra és casa nostra, el nostre *humus*, el nostre cos, la nostra naturalesa. No és un aparta-

12. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 492

ment llogat, com tendeix a fer-nos creure la nostra mobilitat artificial.¹³

El que Panikkar anomenava *intuïció o experiència cosmoteàndrica* és el reconeixement d'aquesta unió intrínseca de «la Divinitat, el Món natural i l'Home», és a dir, el que Panikkar considerava com les tres dimensions constitutives de la realitat: còsmica (o material), humana (o mental) i divina (o espiritual). En la continuació d'aquest passatge, Panikkar vincula explícitament l'*actitud cosmoteàndrica* amb l'ecosofia:

Per presentar aquesta visió faig servir la paraula *ecosofia* —és a dir, la 'saviesa de la terra'. La paraula subratlla el genitiu subjectiu per damunt de l'objectiu. És la saviesa de la terra, de la qual l'Home és l'interpret, més que no pas la nostra saviesa «humana» sobre la terra. Necessitem escoltar la terra i aprendre'n. Pregunta als ocells del cel i als lliris del camp, i ells t'ensenyaran, diu la Bíblia.

No estic parlant d'una llei moral extrínseca que ordeni com ens hem de comportar amb la Natura, sinó més aviat d'una recuperació dels instints d'autoconservació i de gaudi. És la consciència que no sols pertanyem a la terra, sinó que nosaltres i la terra som junts. El meu ésser no s'acaba a les puntes dels meus dits; existeixo també en els rius on nedo, en l'aigua que bec, en el terra que trepitjo, en l'aire que respiro, en les muntanyes que pujo, en els carrers per on camino i, naturalment, en les persones entre les quals visc.

Parafraçant la tradició judeocristiana, podem dir que és impossible estimar la terra com a si mateix si un no estima Déu sobre totes les coses, però també viceversa: no podem estimar Déu com Déu ha de ser estimat, si no estimem aquesta terra. L'ecosofia, com tota *sophia*, té a veure tant amb les nostres sensibilitats com amb la nostra intel·lecció. L'amor a la casa, com l'amor al cos, no és resultat d'una ordre del nostre intel·lecte; és un moviment espontani del nostre ésser. La meva sensibilitat, per exemple, pot dir-me que dividir l'àtom per obtenir més energia per poder mantenir el nostre sistema de vida artificial equival a un avortament còsmic. Però aquesta manera d'entendre les

13 *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 538-539.

coses no podrà donar a les ments pragmàtiques, per a les quals el món ens ofereix «recursos» i no és una cosa viva, raons convincents que demostrin que la terra té una vida pròpia que no és la vida vegetal ni l'animal.

L'ecosofia és també saviesa [...].¹⁴

Pedra i cel

Tavertet, amb l'imponent relleu dels cingles sota un cel sovint ben blau (de vegades en marcat contrast amb l'emboirada plana d'Osona), és un espai de pedra i cel. La presència de les alzines i els corbs queda eclipsada per la immensitat de la roca calcària, germana de la de Montserrat, que aquí s'expressa en formes també creatives però més contingudes. Aquesta simfonia pètria és l'escenari natural dels darrers vint anys de la vida de Panikkar, que vivia i escrivia en un mas (Can Feló) on predominava també la pedra, amb el contrapunt de la fusta i el paper (fusta fosca a les bigues, escales i mobles, paper als milers de llibres i anotacions). Però sobretot, la pedra, en les parets de la casa i en el paisatge petri que penetra a través de les finestres i que serralades enllà inclou el Pedraforca.

No és sorprenent, per tant, que Panikkar sentís una especial receptivitat per les pedres. Sota pedres, per exemple, deixava reposar alguns dels seus textos en preparació. En una peça del seu estudi hi havia sis piles de manuscrits i mecanoscrits en cadascuna de les sis llengües que escrivia. Coronant cadascuna de les piles, Panikkar hi tenia sengles còdols, ben rodons, en els quals havia escrit amb retolador negre la llengua dels pensaments que tenien al dessor: «Català», «Castellano», «English», «Italiano», «Français» i «Deutsch».

Un dels fils conductors d'*El ritme de l'Ésser* és l'Ésser potser més humil i més mancat de ritme: la pedra. La pedra és l'Ésser que Panikkar escull

per tal d'exemplificar el seu concepte d'Ésser¹⁵ i en fa referència en molts altres contextos.¹⁶ El que aquí més ens interessa, però, és la llar-ga i atenta meditació sobre la pedra amb què Pannikar descriu la dimensió còsmica de la seva intuïció cosmoteàndrica.¹⁷ Panikkar comença demanant-se si les pedres són vives o divines:

¿Són vives, les pedres? ¿Són divines? ¿O és material i divina, la consciència? ¿És conscient i corpori, el Diví? Hem de distingir dos nivells: primer, el nivell de les pedres en la seva singularitat. La pedra «mateixa» és viva amb una vida pròpia, que no és, naturalment, la vida d'un animal. Ja hem dit que la vida pot tenir un sentit més ampli que el reservat tan sols als anomenats éssers vivents. La pedra mostra o conté una mena de consciència. [...] Diem que la pedra està subjecta a la llei de la gravitació, i aquesta llei és anomenada llei de l'«atracció» i la «repulsió» dels cossos, dos mots antropomòrfics. La pedra és «atreta» per la terra. D'una manera o d'una altra, la pedra és conscient d'aquesta «atracció», ja que hi reacciona. La consciència, a diferència de l'autoconsciència, no implica la llibertat.¹⁸

Aviat ens adonem que la «pedra» no existeix en si mateixa, sinó dins un món de relacions:

No hi ha cap pedra isolada. Una pedra isolada simplement no existeix. Una pedra «sola», per ella mateixa o en ella mateixa, seria merament una abstracció. [...]

Una pedra en tant que és pedra [*A stone qua stone*] porta amb ella el seu propi espai; ocupa un cert lloc i forma una certa distància entre els seus

15. Raimon PANIKKAR, *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 147-169.

16. Sense tenir en compte expressions com «pedra de toc» o «pedra filosofal», a *El ritme de l'Ésser* trobem altres referències a la pedra o el còdol a les ps. 27, 77, 165, 243, 308, 319, 425, 463, 503 i 598.

17. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 431-440.

18. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 431-432.

El coneixement simbòlic és el que mou la literatura mística de pràcticament totes les tradicions a veure el món com el Cos de Déu, a descobrir en l'Univers la imatge del Diví.

punts i les seves relacions amb l'univers. [...] No podem aïllar la pedra del seu espai. L'espai pertany a la naturalesa mateixa de la pedra. En una paraula, no podem, amb el pensament, separar la pedra de l'univers que l'envolta, que igualment pertany a la pedra en tant que és pedra, perquè sense l'univers la nostra pedra no existiria ni podria existir.¹⁹

La pedra, en si mateixa, inclou l'humà i el diví:

La pedra que existeix realment no és sense l'Home i Déu, i aquest és el cas no sols *de facto*, tal com és en realitat, sinó també *de jure*, com allò que correspon a la naturalesa mateixa d'una pedra. Una pedra que en principi no fos visible als nostres sentits ni fos capaç de ser experimentada per la ment humana no seria una pedra real. Tal com explicarem, una pedra totalment fora o impermeable a la realitat divina —tal com l'estem descrivint— tampoc no seria una pedra real.

Sense l'Home i Déu, la pedra no existeix «realment». El contrari també és cert. L'«Home» i «Déu» no estan separats de la pedra sinó que més aviat hi coexisteixen. Només com a conceptes abstractes n'estan separats. [...] ¿Per què incloc l'Home i Déu quan dic pedra? ¿Per què dic que l'Home i Déu també pertanyen a la pedra en tant que és pedra? [...] El que jo demano és que recuperem l'experiència adualista tal com es manifesta en una aproximació simbòlica a la realitat. El coneixement simbòlic és el que mou la literatura mística de pràcticament totes les tradicions a veure el món com el Cos de Déu, a descobrir en l'Univers la imatge del Diví, a dir que els cels canten la glòria del Creador, a experimentar la naturalesa de Buddha en tota cosa i a gaudir de la presència de Déu en tota creatura.²⁰

19. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 433 i 436.

20. *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona,

De fet, la pedra és pedra en tant que es concebuda o percebuda com a tal:

Sostinc la pedra amb la mà. Percebo el seu pes. ¿La pedra és realment el seu pes? ¿Pertany el pes a l'essència de la pedra? ¿La pedra deixa de ser pedra en el buit o fora de l'atmosfera? Allí no tindria pes. Més enllà de l'atracció de la gravetat de la terra, podríem provar als sentits que la pedra encara és pedra per la seva duresa, color i temperatura, encara que no podríem convèncer la balança de doble canastró [*we couldn't convince my double beam balance*]. Allí, fora del camp gravitacional de la terra, la pedra seria encara dins el sistema solar. ¿Podria una pedra «ser» fora de tota galàxia existent, una pedra sola i aïllada sense cap pes en absolut, més enllà dels camps gravitacionals? No, no podria existir d'aquesta manera. Però això no ho afirmem a causa del nostre coneixement científic sobre gravitació, astrofísica i partícules elementals. Ho afirmem perquè és una cosa impossible de pensar.²¹

La humil pedra encara ens ensenya més coses. Per exemple, el fet que tota concepció del passat i del futur té les seves arrels en el present, en l'ara:

Aquest còdol, de fet, existeix juntament amb la consciència que en tinc, encara que la meua consciència es veu obligada a admetre que el còdol existia *abans*. Però aquest *abans* només té sentit juntament amb l'ara que fa significatiu l'*abans*, i, de fet, sense l'ara d'*aquest* còdol no hi hauria hagut aquest còdol *abans*. Es podria fer una argumentació similar respecte al *després*. *Aquest* còdol pot existir després perquè existeix ara.

El mateix argument s'aplica directament a *aquesta* terra nostra. Vivim en la mateixa terra —no diré merament *sobre*—, que existia abans que nosaltres. Aquesta terra de fet no és sense la consciència humana per a la qual és terra, i si hagués de dir que la terra *era* abans que la nostra consciència humana, l'*era* es refereix ja a l'*és* de la nostra consciència.

2012, ps. 433-435.

21 *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 435-436.

Però torno a la pedra per mor de la claredat. No és la meva consciència, ni la mà que agafa la pedra, el que fa pedra la pedra, però *aquesta* pedra, sense la meva mà o la meva consciència que l'han agafat, no és aquesta pedra, sinó més aviat una abstracció. Seria només el meu pensament sobre «aquella» pedra que estava, estarà, o podia haver estat a la meva mà, una pedra possible, però no una pedra real.

Aquesta pedra, la pedra real, i aquesta terra, la terra real, impliquen la consciència humana que en tenim. Dic que el vincle entre consciència i pedra és constitutiu. Una consciència que no pogués ser conscient de les pedres no seria consciència; i una pedra de la qual cap consciència no pogués ser conscient no seria una pedra. La pedra en tant que és pedra implica la consciència —humana— per a la qual és una pedra. No podem demostrar el contrari. Realment, això és una inversió de la manera corrent de parlar, que és una via unidireccional. Els realistes diran que, com que la pedra és aquí, en som conscients; l'idealista estricte defensarà, al contrari, que la pedra és aquí perquè en som conscients. La veritat és que hi ha un trànsit de doble sentit en una relació dualista sense vincles causals en cap direcció. Això és l'ordre *ontonòmic*.²²

I la pedra és, també, una porta oberta al misteri:

Hi ha quelcom de misteriós en la pedra. No solament encarna pes i color, espai i temps, forma i contingut d'una manera única, sinó que també demostra una tenacitat i una independència misterioses. La ciència pot haver estudiat tot això amb el detall més escrupolós, però sempre topa amb la qüestió irreductible de *per què* les lleis de la natura —siguin les de la pedra, les dels seus constituents elementals o les de la nostra ment— es comporten de la manera que ho fan. [...]

La pedra que tinc a la mà codifica tot l'univers, però el seu propi «codi» ha de ser entès com una cosa donada —de fet, com un do. Hi ha quelcom en la pedra que la fa pedra, i aquest «quelcom» és irreductible, inexhaurible, d'alguna manera infinit i inexplicable. La pedra en tant que és pedra «empedreeix» —encarna, si ho preferim— el misteri mateix de la realitat. La pedra en tant que és pedra és un abisme

sense fons. Moltes tradicions humanes han anomenat així la Divinitat. La pedra en tant que és pedra també és divina.²³

Si William Blake convidava a veure un món en un gra de sorra (*To see a World in a Grain of Sand...*), Raimon Panikkar convida a veure l'humà i el diví, l'Ésser i el misteri, en una pedra que podem sostenir a la mà —una pedra que, com tots els éssers tangibles i intangibles, és part del misteri de l'existència.

La nostra relació amb la Terra

En la Introducció que Panikkar va deixar escrita per a *Espiritualitat, el camí de la Vida* (volum I.2 de l'Opera Omnia Raimon Panikkar) assenyalava que

S'ha perdut la consciència del fet que la terra no és «l'altre», sinó que és part constitutiva de l'home, el qual, com a tal, és també cosmos, terra [...] La terra és explotada sovint com si l'home es pogués vanter de tenir-hi un dret absolut, com si li pertanyés i en pogués fer tot allò que li plagués. Però les conseqüències que es poden derivar d'una tal actitud es pagaran cares.²⁴

Panikkar atribueix aquesta pèrdua de consciència al fet que en la nostra cerca (religiosa i secular) de la transcendència hem bandejat la immanència. Per a Panikkar, la immanència «significa que el diví es troba en el *soma*, en la *psyche*, en la *polis* i en el *kosmos*».²⁵ Avui ens cal adonar-nos que

²³*El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, ps. 438-439.

²⁴*Espiritualitat, el camí de la Vida*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, I.2), Barcelona, 2012, p. 15.

²⁵*Espiritualitat, el camí de la Vida*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, I.2), Barcelona, 2012, p. 16.

Ésser implica i pressuposa ésser en i amb el món. [...] l'espiritualitat cosmoteàndrica ens fa conscients que no ens podem salvar de cap altra manera que incorporant la terra en la mateixa aventura.

L'home no tan sols és tribu, societat, comunitat..., també és *kosmos*: univers, món. [...] Així com no hi ha home sense cos, no hi ha tampoc home sense *kosmos*. [...] L'home, doncs, és també terra, món, *kosmos*.²⁶

En l'arrel de l'ecosofia i del cosmoteandrisme de Pannikkar hi ha la necessitat d'incardinar l'espiritualitat i la humanitat en la terra i en el món, per tal de guarir el que potser és el trauma originari d'Occident: l'escissió entre la natura i l'esperit, entre la vida i la ment. Aquesta escissió fa que tant la nostra cultura religiosa com la nostra cultura secular sovint pateixin d'*acosmisme*, de manca d'arrelament en la realitat viva del món —en el cas de la cultura secular, perquè el model de coneixement imperant malda per reduir la vida i el conjunt de la realitat a mecanismes i abstraccions. En el cosmoteandrisme de Panikkar, el còsmic (la matèria), l'humà (la ment) i el diví (l'esperit) es troben en «una connexió ontònica que ni és causal ni lògica, sinó constitutiva de l'ordre mateix del real» —i és això precisament el que ell identifica com «el Ritme de l'Ésser».²⁷ En una de les formulacions panikkarianes de la visió cosmoteàndrica llegim:

La nostra relació amb la terra forma part de la nostra autocomprensió. Es tracta d'una relació constitutiva. Ésser implica i pressuposa ésser en i amb el món. [...] l'espiritualitat cosmoteàndrica ens fa cons-

26 *Espiritualitat, el camí de la Vida*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, I.2), Barcelona, 2012, p. 15.

27 *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 429.

cients que no ens podem salvar de cap altra manera que incorporant la terra en la mateixa aventura.²⁸

Les pàgines finals d'*El ritme de l'Ésser* transmeten la convicció panikariana que estem en l'albada d'una transformació en la nostra experiència col·lectiva de la realitat: som en el llindar d'un «*mythos* emergent», d'una «nova cosmologia», d'un «nou relat», tots ells vinculats a una «visió holística de la naturalesa de la realitat».²⁹ Múltiples crisis amenacen avui la humanitat i el planeta, i no ens en sortirem sense una transformació radical de la nostra relació amb l'existència: amb el món, amb els altres i amb nosaltres mateixos. Mentre un món obsolet s'està enfonsant, fent soroll i fent mal, silenciosament avança l'albada d'un món nou. Panikkar, amb la seva vida i la seva obra, va voler assenyalar diversos aspectes d'aquest món nou: cosmoteandrisme, secularitat sagrada, ontonomia, trinitat radical, interdependència, relativitat radical, advaita, ecosofia.

Com escrivia Panikkar en el que podem considerar com les paraules finals de la seva extensa i complexa obra, «l'Arbre del Coneixement ens tempta una vegada i una altra al preu de deixar de banda l'arbre més important, l'Arbre de la Vida».³⁰

Cal superar l'escissió entre la vida i l'esperit. El món del futur serà ecosòfic o no serà.

28 *Visió Trinitària i Cosmoteàndrica: Déu, Home, Cosmos*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, VIII), Barcelona, 2011, p. 374.

29 *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 561.

30 *El ritme de l'Ésser*, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, X.1), Barcelona, 2012, p. 615.